

הרצאתה של פרופ' דינה פורת על הרקע ההיסטורי ל"כרוז המרד"

פרופ' דינה פורת

הרצאה באירוע "כרוז המרד", מורשת, 31 דצמבר 2010

הקונטקסט לכתיבתו של "כרוז המרד"

הרקע לכתיבת הכרוז. יש הרגשה שזה לגמרי ברור שכרוז כזה צריך היה להיכתב בזמן שנכתב, הכרח המציאות, ברור שלא צריך היה ללכת "כצאן לטבח". שחלקו האחרון של הכרוז – להתגונן, הוא הדבר הברור מאליו. אבל זה לא היה ככה.

אם מבינים את הרקע הגדולה של הכרוז מתחזקת.

כותרת הכרוז – אל נלך כצאן לטבח – הביטוי נתפס בארץ אחרי כן כאילו כצאן לטבח הוא מילת גינוי ליהודי אירופה שרובם המכריע לא ללחם. אבל רובם לא יכול היה ללחום בשום צורה. מזכירה שרוב עמי אירופה שהיו תחת הכיבוש הנאצי – גם הם לא לחמו. בשביל הפרופורציה: ביוני 1941 עם פלישת גרמניה לבריה"מ, נשבו תחת הנאצים למעלה מ-5 מיליון חיילים רוסים, גברים, לא נשים וילדים בגטאות. גברים, חלקם הגדול עם נשק. מתוכם הגרמנים רוצחים 3 ורבע מיליון בדרכים נוראות. קצת פרופורציה והבנה של התקופה נדרשות כשבאים להגיד ליהודי אירופה שהם הלכו כצאן לטבח.

אפריל 1943 – למעלה משנה מהמרד הפולני באוגוסט 1944. תורידו את הכצאן לטבח מהלקסיקון. קובנר כתב זאת מתוך שותפות גורל.

הלילה של הסילבסטר, 1 בינואר 1942. המחתרת נולדת 3 שבועות לאחר מכן. קובנר לא מבחין בין מחתרת לבין הציבור, כי מחתרת איננה. הוא מדבר לציבור. הוא איש וילנה שכואב את כאב הירצחה של יהדות ליטא על ידי הליטאים שעשו את רוב המלאכה. לכן שם כותרת – הוא מדבר על מצב קיומי ולא על גנאי. זהו ביטוי תנ"כי. נמצא בתפילות. איזושהו מבחן של העם היהודי כלפי אלוהיו במסורת. יהודים נהרגים כי הם יהודים. קובנר רואה את המצב בו יש סיטואציה אחרת. בימי הביניים הייתה אפשרות לבחור – להתנצר ולהציל עצמך, כאן אין בחירה. תורת הגזע לא איפשרה שינוי. יהודי – אין לשנות גורלו. הגרמנים מתכוונים להרוג את כולם. כך צריך לפרש את הכותרת – מצב קיומי אך שונה מההיסטוריה הקודמת. הקריאה ליהודים – לא צריך להמשיך עם זה, יש להתגונן.

המצב ששרר כאשר נכתב הכרוז:

קובנר במשפט אייכמן חושב איך להעביר לציבור מה היה 20 קודם לכן ב-1941, כשלקהל ברור שהייתה שואה ונרצחו 6 מיליון. עובדת קיומה של השואה ברורה. אבל ב-41 זה לא ככה. יוני – הפלישה. הרצח מתחיל מול יהדות ליטא. איך לוקח בחור בן 23 את החוצפה להודיע לגטו שהיטלר זמם להשמיד את יהדות אירופה כולה? אנו בתחילת תהליך הרצח, מאין אתה יודע?

באמת, התהליך שהוביל לכרוז יש להבין אותו. הגרמנים כבשו, התחילו ברצח יהודי קובנה ואז וילנה ועיירות הסביבה. בהתחלה חברי **כלל תנועות הנוער** – כל מי שהיה בגטו וילנה – שאלו עצמם מה קורה? לאן נעלמים היהודים? ניתנה שורה של תשובות: גרמניה יצאה למלחמת חורמה נגד ברה"מ – הארים מול הסלאבים. ואם זה כך – היהודים שהיו קומוניסטים נענשים ראשונים. אבל רואים שהגטו מתמעט, אנשים הולכים... בכרוז כתוב הסירו מעיניכם את האשליה. אדם חי גם על תקווה. קובנר מבין שעדיין אנשים מקווים שמי שיצא מהגטו עוד יחזור. לגרמנים הייתה מכונת הטעיה שלמה. שהיום זה ברור לנו שהאנשים נרצחו, אז זה לא היה ברור שמישהו החליט להרוג את כולם. לא מתקבל על הדעת. לכן הרעיון שיש איזושהי תוכנית הרג מחלחל לאט. שולחים בחורות לבדוק מה קורה במקומות אחרים. הן חוזרות ואומרות שהורגים גם במקומות אחרים. בחודשים ספורים יולי-אוגוסט-ספטמבר 1941, אז כבר נכנסים לגטו, אוקטובר – הורגים פחות. נובמבר עוד פחות. לכן צריך לקחת בחשבון שמציאות הזמן היא הבנה הדרגתית של מציאות שלא הייתה קודם לכן.

רצח עם תמיד היה, אבל על רקע צבאי, תחרות, שטחים... פה לא הייתה שום סיבה מעשית לרצח. לכן ההבנה של הדבר איטית, הדרגתית ומתוך התנגדות פנימית – זה לא יתכן!

כל תנועות הנוער ואנשי מפלגות שעדיין נשארו נפגשים. כל אחד נפגש עם החברה שלו. כיוון שאין טעם שכל אחד יפעל לחוד, מייסדים מטבח חלוצים, בו מדברים על מה שקורה. האשליה הולכת ומתערערת. כ-30 איש בני תנועות שונות ביניהם קובנר, מתחבאים במנזר מחוץ לגטו. מגיעים למסקנה. נקודת השבירה של האשליה הייתה כשהגרמנים מחלקים תעודות צהובות - לעבודה. זו הייתה נקודת מפנה. שואלים – מה עם אלה שאין להם תעודות עבודה?

חושבים מה לעשות. מתוך החשיבה הזו נולד הכרוז. רזניק אמר שאלו שנשארו בגטו שולחים לקובנר במנזר בקשה שיכתוב – כי הוא כותב טוב. לא מצאתי שהייתה שליחות כזו. קובנר לא היה צריך שיבקשו ממנו לכתוב. מינואר 1942 ועד קיץ 1943 ה-20 אלף שבגטו נשארו בגטו.

המחתרת קמה 3 שבועות אחרי הכרוז ועומדת בניגוד לגטו, כי הגטו מרגיש בטוח. זמן רגיעה של כשנה וחצי. אנשים מקווים. לכן המחתרת שאומרת שהיטלר זמם להשמיד את יהדות אירופה ובואו נתנגד – עומדת בניגוד לדעת הגטו. היא מוסתרת, לא ידוע עליה עד קיץ 1943.

לכן, שאלו את קובנר בארץ – איך לוקח על עצמו בחור בן 23 את האחריות להודיע שכל יהדות אירופה עומדת בפני כיליון ואין ברירה אלא התנגדות? הוא אמר: הכרוז היה בבחינת קריאת קרב לעומדים בפני המוות, השתמשתי **בנשק של מילה**, לומר את האמת הכי אכזרית ולא את האמת הכי צודקת.

הדברים הנחרצים היו נשק של מילה. **הם הרגישו – לא ידעו את המצב**. זה הבדל עצום. לא היה להם מודיעין או ידיעות. צריכים לשכנע אחד את השני. הולכים ושוקלים מה לעשות.

החבורה שהייתה במנזר הייתה יכולה להינצל. אם המנזר התחננה בפניהם לא לחזור גטו. בכל זאת הם חוזרים, כי תנועת נוער זה שייכות, ערכים. אבל הם לא היו חייבים לחזור.

בדצמבר יש ישיבה של שרידי השומר הצעיר. הם עוד מתווכחים ביניהם. זו לא החלטה מובנת מאליה הכרוז הזה, הוא גם לא מתקבל במקומות אחרים – בוורשה למשל. בוורשה אומרים – אצלנו זה לא יהיה, אנחנו לב אירופה.

בעיתונות תנועות הנוער והמחתרת – לא מדפיסים את הכרוז. זה כי הם לא מאמינים.

גם בביאליסטוק – גטו עובד, לא חשבו שזה יקרה.

מה שהיום מובן מאליה ויש לנו החוצפה לשפוט במבט לאחור – לא היה מובן מאליה. ההבנה הייתה הדרגתית, ולא מפלגתית. גם בארץ לא הבינו את המצב כמו שהיה. ההבנה נאבקה עם האופי האנושי של תקווה. לכן, דווקא הגדולה של הכרוז שהניסוח של אבא קובנר, הוא אף פעם לא אמר "אני הבנתי ראשון", הוא אמר – אנחנו. הוא לקח על עצמו דבר אחד – הניסוח, וזה נכון. הוא מנסח בכוחה של מילה.

דווקא לכן הכתיבה הנחרצת הזו היא הגדולה שנזקפת לזכותו.